

УДК 343.82

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.091

Снітко М. Є.,

ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5018-1220

ОСНОВНІ ПОРУШЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УВ'ЯЗНЕНИХ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості правового статусу особи, що відбуває покарання. Розглянуто структуру правового статусу засудженої особи. Наведено основні порушення прав ув'язнених у пенітенціарних установах України. До основних прав, що порушуються, автор відносить: право на працю, право на отримання медичної допомоги, право на особисту недоторканність, на створення безпечного середовища з належними умовами тримання.

Ключові слова: засуджений, пенітенціарна установа, правовий статус, покарання, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, національний превентивний механізм.

Постановка проблеми. Вимоги євроінтеграційних процесів в Україні створюють належні умови для адаптації до сучасних європейських стандартів та принципів виконання кримінальних покарань. Одним із важливих напрямків цієї діяльності є оптимізації Державної кримінально-виконавчої служби України та забезпечення діяльності пенітенціарних установ з виконання кримінальних покарань з урахуванням соціальних, економічних та історичних змін у державі. Сьогодні необхідно перейти від системи установ виконання покарань, яка була спадком радянської імперії, до системи пенітенціарних установ, які, враховуючи вимоги міжнародних документів у галузі захисту прав людини, зможуть реалізувати мету кримінально-виконавчого законодавства, створити умови для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання пенітенціарного та постпенітенціарного рецидиву. Створення зазначеної системи повинно враховувати не тільки минулий позитивний досвід цього напряму діяльності, а і враховувати негативний аспект діяльності установ виконання покарань, особливо стосовно дотримання прав засуджених, що є предметом розгляду скарг Європейського суду з прав людини, рішення якого все частіше йдуть не на користь нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти реформування кримінально-виконавчих правовідносин і впровадження міжнародних стандартів затвердження правового статусу особи, що відбуває покарання, розглядали такі науковці, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, А. О. Галай, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, С. В. Зливко, І. В. Іваньков, О. І. Іваньков, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. І. Кісло́в, О. В. Лисодед, В. Г. Павлов, Р. М. Підвисоцький, М. С. Пузирьов, А. Г. Перегудов, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, С. Р. Тагієв, О. Г. Ткаченко, М. І. Хавронюк, С. В. Царюк, О. О. Шкута, Л. П. Шумна, О. С. Яворська, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін. Однак певні питання захисту та реалізації прав ув'язнених осіб досі лишаються не вирішеними.

Метою статті є аналіз основних порушень правового статусу ув'язнених у пенітенціарних закладах України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 3 Конституції України особа, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою суспільною цінністю. Права і свободи визначають зміст і напрямок діяльності держави [1]. Наша держава сприймає захист особи, її прав та інтересів як мету свого існування, підкреслюючи притаманну їй характеристику багатьох розвинених країн, відносини між державою та громадянином, для яких держава існує для людини, а не навпаки. У зв'язку з цим держава встановлює певні рамки та заборони, регулюючи поведінку людини, намагаючись створити безпечні умови її існування в тісній взаємодії з іншими членами соціуму. Проте створення заборон передбачає і створення системи покарань за їх порушення. В нашій країні найсуворіші покарання є позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Правовий статус осіб, які відбувають ці покарання, значно відрізняється від інших осіб, засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі.

Вважається, що змістом правового статусу засудженого є права, обов'язки та законні інтереси. Однак не всі вчені підтримують таку конструкцію змістовного елемента правового статусу. Наприклад, М. В. Романов зазначає, що правовий статус засудженого, як різновид особливого статусу особи, включає до

своєї структури «статусоутворюючі» права та обов'язки. Враховуючи, що статус засудженого ґрунтується на загальному статусі особи, це означає, що засуджений має, зокрема, законні інтереси, але їх зміст виходить за межі особливого статусу засудженого, поширюється на різні галузі права та передбачає багаторівневу діяльність як засудженого, так і інших осіб (як пенітенціарної служби, так і інших підприємств, установ, організацій, громадян) [2]. Зрештою вчений заперечує проти включення законних інтересів до змісту правового статусу як окремого незалежного елемента.

У свою чергу, А. В. Панчишин вважає, що структура правового статусу включає такі елементи: а) правові норми, що визначають статус; б) основні права, свободи, законні інтереси та відповідальність; в) юридична особа; г) правові принципи; д) громадянство; е) гарантії прав і свобод; ж) юридична відповідальність; з) правовідносини загального статусного типу [3, с. 96].

З наведених прикладів видно, що погляди до елементів правового статусу засуджених дуже різняться, проте враховуючи погляди представників наукової спільноти України, погоджуємося з думкою науковців Академії Державної пенітенціарної служби, аналізуючи праці яких, можна виділити базову модель структури, яку в науці називають традиційною, є: а) суб'єктивні права, б) законні інтереси та в) обов'язки засуджених.

У свою чергу під суб'єктивним правом засудженого в науці кримінально-виконавчого права розуміють можливість, закріплену законом і гарантовану державою певної поведінки засудженого або використання певних соціальних благ, передбачених юридичними обов'язками посадових осіб установ виконання покарань та інших суб'єктів правовідносин, що виникають у цьому випадку.

Іншими словами, погоджуючись з О. В. Лисоседом, слід зазначити, що зміст суб'єктивного права включає можливість засудженого: а) вільно користуватися соціальними благами в межах, встановлених законом; б) вимагати виконання обов'язків, що відповідають конкретному закону, адміністрацією пенітенціарних органів та установ, іншими суб'єктами кримінального

права та іншими правовідносинами; в) звертатися за захистом свого суб'єктивного права [4, с. 120].

Наступний елемент складової класифікації правового статусу засудженого є законні інтереси. Останні визначаються як бажання засуджених, закріплене законодавством, до конкретних дій щодо отримання певних благ, які задовольняються, як правило, в результаті оцінки посадовими особами органів чи адміністрації пенітенціарних установ ступеня виправлення засудженого [5, с. 78; 6, с. 148].

Іншим елементом є обов'язки засудженого, які встановлені в обов'язкових та заборонних нормах закону мірою їхньої необхідної поведінки під час вироку, забезпечення досягнення цілей останнього, підтримання правопорядку під час служби, поваги до права та законні інтереси засудженого та інших осіб [7, с. 97–98].

Правовий статус засуджених закріплений у Кримінально-виконавчому кодексі України, в якому зазначені основні його засади. Більш детально він знаходить своє відображення в підзаконних нормативних актах Міністерства юстиції України. Так відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5, який затверджує «Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» [8], останні регулюють порядок та умови виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного ув'язнення. Ці Правила є обов'язковими для працівників пенітенціарних установ, засуджених та інших осіб, які відвідують ці установи.

Слід зазначити, що покарання у виді позбавлення волі та довічного позбавлення волі стосується покарань, пов'язаних із виправним впливом на засудженого, і полягають в утриманні засуджених в установах виконання покарань, в яких: а) на засуджених здійснюється психологічний та виховний вплив; б) за особами, які в них перебувають, здійснюється цілодобовий нагляд та постійний контроль за їх поведінкою, що передбачає обмеження прав особистості, свобод та потреб засуджених; в) значно обмежуються права засуджених, встановлюються додаткові обов'язки та заборони, пов'язані з вимушеною необхідністю дотримуватися елементів режиму виконання та відбування покарання; г) залу-

чення засуджених до заходів з їх виправлення та ресоціалізації [9, с. 146]. При цьому слід зазначити, що при обмеженні прав засуджених, встановлення їм своєрідних обов'язків необхідно приділяти особливу увагу дотримання тих прав, які в них залишились. А діяльність у цьому напрямку далека від ідеалу.

Одним з недоліків у діяльності установ виконання покарань є порушення права засуджених на працю. Так за результатами моніторингових візитів Національного превентивного механізму (далі – НПМ), на вебсайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини постійно відзначається неадекватне дотримання прав на гідну працю, зокрема засуджених (ув'язнених): «Умови праці засуджених у Білоцерківській виправній колонії Київської області не відповідає встановленим вимогам» (22 квітня 2019 р.) [10]; «У жіночій колонії в Чернігівській області засуджених утримують у жахливих умовах» (23 липня 2019 р.) [11]. Виявлені порушення норм європейських пенітенціарних правил, зокрема у сфері трудової діяльності засуджених (ув'язнених), фіксуються моніторами національного превентивного механізму. Громадським результатом цієї роботи є пресреліз вебсайту омбудсмена, на якому вказано основні висновки візиту.

У сучасних умовах реформування пенітенціарної системи України в цій сфері необхідність концептуального перегляду праці як засобу виправлення та ресоціалізації, гармонізації правового регулювання праці засуджених як з конституційними положеннями, так і з європейськими стандартами є загальною ниткою.

Не можна не звернути увагу і на питання, пов'язані із застосуванням превентивних заходів співробітниками установ. Так моніторингові візити НПМ Уповноваженого у 2018–2020 роках показали, що факти неправомірного застосування фізичної сили та спеціальних засобів щодо засуджених продовжують мати місце в пенітенціарних установах. Запровадження спеціальних режимів не передбачає відеозйомки всіх етапів та заходів застосування превентивних заходів та діяльності груп швидкого реагування щодо засуджених та ув'язнених, що призводить до численних порушень прав таких осіб. Так, під час моніторингового візиту до Кропивницького слідчого ізолятора (візит відбувся у грудні 2019 р.) велика кількість скарг стосувалась катувань

та жорстокого поводження працівників груп швидкого реагування під час проведення спеціальних заходів у установі – використання стрічки для обмеження руху, побої. Травми, отримані в'язнями, не реєструвалися. Були вжиті заходи для приховування фактичної кількості осіб, які їх прийняли. Постраждалим медична допомога не надавалася. Всього було поранено 82 ув'язнених та засуджених. Лише після втручання Уповноваженого були забезпечені права ув'язнених на медичну допомогу та правовий захист [12].

Певні проблемні питання існують і при забезпеченні права на гідність. Факти принизливого поводження з боку персоналу пенітенціарних установ та загальна кількість засуджених певних категорій, так званих осіб, які мають високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності, носять системний характер. Такі особи змушені перебувати у непридатних приміщеннях, виконувати найбруднішу роботу, постійно відчуваючи вияви жорстокого поводження з боку персоналу та інших засуджених.

На теперішній час гостро стоїть питання щодо створення належних умов тримання, особливо в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань, створення умов тримання, які б відповідали національним санітарно-гігієнічним нормам та вимогам міжнародних норм у галузі захисту прав засуджених, створювали безпечні умови перебування в установах відбування покарань [13, с. 205; 14, с. 95]. Проте в межах однієї статті ці питання розкрити неможливо.

Ще одна з гострих проблем дотримання правового статусу засуджених існує у сфері їх медико-санітарного забезпечення. Сьогодні в контексті пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини продовжує стежити за дотриманням прав людини в місцях позбавлення волі. Так, з урахуванням рекомендацій Підкомітету ООН з питань запобігання катуванням (25.03.2020 р. та 07.04.2020 р.) та Переліку принципів щодо поводження з особами, позбавленими свободи в контексті пандемії коронавірусу COVID-19, затвердженого Європейським комітетом проти катувань), такий контроль здійснюється шляхом: моніторингових відвідувань місць

позбавлення волі з метою вивчення стану забезпечення заходів щодо запобігання та розповсюдження гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2; онлайн-моніторинг (телефоном) місць тримання під вартою та надсилання інформаційних запитів до обласних державних адміністрацій та інших суб'єктів, у сфері правового регулювання яких є місця тримання під вартою.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що в Україні правовий статус особи, що відбуває покарання, продовжує порушуватися. До прав, що порушуються, можна віднести право на працю, право на отримання медичної допомоги, право на особисту недоторканність на створення безпечного середовища з належними умовами тримання. На жаль, європейські стандарти та світова позитивна пенітенціарна практика відбування покарання та підтримання правового статусу ув'язненої особи впроваджуються дуже повільно, що не забезпечує реалізації однієї з мети покарання – обмеження особи в певних правах, а не її приниження.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Романов М. В. Законні інтереси засудженого. *Теорія і практика правознавства*. Харків, 2014. Вип. 2 (6). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_36 (дата звернення: 08.09.2021).
3. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–97.
4. Лисодєд О. В. Зміст правового статусу засуджених і його закріплення у Кримінально-виконавчому кодексі України. *Проблеми законності*. Харків, 2007. Вип. 91. С. 119–127.
5. Боднар І. В., Олійник О. І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: окремі питання законодавчої та правозастосовної практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 48. С. 77–83.
6. Боднар І. В., Кондратов Д. Ю., Олійник О. І. Відображення елементів прогресивної тюремної системи в законодавстві України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 146–154.
7. Уголовно-исполнительное право: учебник / под ред. И. В. Шмарова. Москва: БЕК, 1996. 418 с.
8. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018р. № 2823/5. Дата оновлення: 04.06.2021.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 08.09.2021).

9. Лисодєд О. В. Еволюція виконання покарання у виді обмеження волі на пострадянському просторі. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* 2012. № 23. С. 145–157.

10. Умови праці засуджених у Білоцерківській виправній колонії № 35 на Київщині не відповідають встановленим вимогам. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/22419-zh-umovi-pratsidlya-zasudzhenix-u-bilotserkivskijvipravnij-koloniii-35/> (дата звернення: 08.09.2021).

11. У жіночій колонії на Чернігівщині засуджених утримують у жахливих умовах. URL: <https://chernigiv.depo.ua/ukr/chernigov/uzhinochiy-kolonii-na-chernigivshchinizasudzhenikh-utrimuyut-uzhakhlivikh-umovakh-201907231000322> (дата звернення: 08.09.2021).

12. Звіт за результатами позапланового моніторингового візиту до Державної установи “Кропивницький слідчий ізолятор”. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/files/marina/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%94%D0%A3%20%D0%9A%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%A1%D0%86%D0%97%D0%9E%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%A7%D0%9F%20%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D1%83.pdf> (дата звернення: 08.09.2021).

13. Боднар І. В., Снітко М. Є. Забезпечення права ув'язнених на особисту безпеку. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22–23 квітня 2021 р.)*. Чернігів: Академія ДПіТС, 2021. С. 204–207.

14. Боднар І. В. Забезпечення безпеки в установах виконання покарань. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2021. № 1 (12). С. 92–102.

Snitko M.

MAIN VIOLATIONS OF PRISONERS' LEGAL STATUS IN PENITENTIARY INSTITUTIONS OF UKRAINE

The peculiarities of the legal status of a person serving a sentence is considered in the article. The structure of convict's legal status is considered.

The main elements of convicts' legal status include convicts' subjective rights, legitimate interests and responsibilities.

Under convict's subjective right in the science of criminal and executive law they understand the possibility enshrined in law and guaranteed by the state of

convict's certain behavior or the use of certain social benefits provided by the legal obligations of officials of penal institutions and other legal entities.

The author points out that legitimate interests are defined as convicts' desire, enshrined in law, to take specific actions in order to obtain certain benefits, which are usually satisfied as a result of assessment by the officials or administration or administration of penitentiary institutions of a degree of convict's correction.

European standards and the world's positive penitentiary practice of serving a sentence and maintaining prisoner's legal status are being implemented very slowly.

In turn, convict's duties are established in the mandatory and prohibitive norms of the law to the extent of their necessary conduct during the sentence, ensuring the achievement of the latter's goals, maintaining law and order during service, respect for the law and legitimate interests of a convict and others.

The main violations of prisoners' rights in penitentiary institutions of Ukraine are provided. The author considers the basic rights that are violated to be the following: the right to work, the right to receive medical care, the right to personal inviolability, the right to create a safe environment with appropriate conditions of detention. European standards and the world's positive penitentiary practice of serving a sentence and maintaining prisoner's legal status are being implemented very slowly.

Key words: *convict, penitentiary institution, legal status, punishment, Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights, national preventive mechanism.*

References

1. Ukraine (1996), Constitution of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Romanov, M. V. (2014), "Convict's legitimate interests", *Theory and Practice of Jurisprudence*, Vol. 2 No. 6, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_36 (accessed 08 September 2021).
3. Panchyshyn, A. V. (2010), "The concept, characteristics and structure of the category "legal status", *Journal of Kyiv University of Law*, No. 2, pp. 95–97.
4. Lysodied, O. V. (2007), "The content convict's legal status and its enshrinement in the Criminal Executive Code of Ukraine", *Problems of Legality*, Vol. 91, pp. 119–127.
5. Bodnar, I. V. and Oliinyk, O. I. (2018), "Release on parole from serving a sentence: specific issues of legislative and law-enforcement practice", *Journal of Eastern European Law*, No. 48, pp. 77–83.
6. Bodnar, I. V., Kondratov, D. Yu. and Oliinyk, O. I. (2020), "Reflection of the elements of progressive prison system in the legislation of Ukraine", *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, No. 2 (23), pp. 146–154.
7. Shmarov, I. V. (1996), *Criminal and Executive Law: textbook*, BEK, Moscow.

8. Ukraine (2018), On the Approval of the Rules of the Internal Order for Penal Institutions: Order of the Ministry of Justice of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

9. Lysodied, O. V. (2012), “The evolution of the execution of punishment in the form of restraint of liberty at the post-soviet area”, *The issue of fighting against crime*, No. 23, pp. 145–157.

10. The working conditions of convicts in Bila Tserkva Correctional Colony № 35 in Kyiv Region do not meet the established requirements (2019), available at: www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/22419-zh-umovi-pratsi-dlya-zasudzhenix-u-bilotserkivskijvipravnij-koloniii-35/ (accessed 08 September 2021).

11. Convicts are being held in awful conditions in the women’s colony in Chernihiv region, (2019), available at: <https://chernigiv.depo.ua/ukr/chernigov/u-zhinochiy-kolonii-na-chernigivshchini-zasudzhenikh-utrimuyut-u-zhakhlivikh-umovakh-201907231000322> (accessed 08 September 2021).

12. Report on the results of an unscheduled monitoring visit to the State Institution “Kropyvnytskyi Remand Prison” (2019), available at: www.ombudsman.gov.ua/files/marina/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%94%D0%A3%20%20%D0%9A%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%A1%D0%86%D0%97%D0%9E%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%A7%D0%9F%20%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D1%83.pdf (accessed 08 September 2021).

13. Bodnar, I. V. and Snitko, M. Ye. (2021), “Ensuring prisoners’ right to personal security”, *Actual Issues of Theory and Practice in the Field of Law, Education, Social and Behavioral Sciences – 2021: materials of International scientific and practical conference* (Chernihiv, April 22–23, 2021), Academy of the SPS, Chernihiv, pp. 204–207.

14. Bodnar, I. V. (2021), “Ensuring security in penitentiary institutions”, *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law*, No. 1 (12), pp. 92–102.